

אכילת מצה בכל ימי הפסח

הרב ישי סמואל

חג הפסח נקרא גם חג המצות. המאמר הבא מבקש להבין האם השם באמת נאמן לגדרו ההלכתי של אכילת מצה; האם היא מתפרסת על כל ימי הפסח או שחיוב האכילה הוא רק ביום הראשון של החג.

שש פעמים מוזכרת מצוות אכילת מצה בתורה. בחמש מהם מוזכר במפורש שיש מצווה לאכול מצה בכל שבעת ימי החג, אך בפעם האחרונה בלבד מוזכר שחובת אכילת מצה היא רק ששה ימים. יש לברר האם כשאנו אוכלים מצה במשך ימי החג אנו מקיימים מצווה, או שמא אנו אוכלים מצה בגלל שאסור לאכול חמץ - אבל אין בכך מצווה. נעיין בפסוקים הבאים:

”שִׁבְעַת יָמִים מַצּוֹת תֹּאכְלוּ אֶף בְּיוֹם הָרִאשׁוֹן תִּשְׁבִּיתוּ שָׂאֵר מִבְּתִיכֶם כִּי כֹל אֵכֹל חֲמֵץ וְנִקְרְתָה הַנֶּפֶשׁ הַהִוא מִיִּשְׂרָאֵל מִיוֹם הָרִאשׁוֹן עַד יוֹם הַשְּׁבִיעִי” (שמות יב, טו).

”שִׁבְעַת יָמִים תֹּאכְלוּ מַצַּת וּבְיוֹם הַשְּׁבִיעִי חֵג לָהּ” (שמות יג, ו').

”מַצּוֹת יֹאכְלוּ אֶת שִׁבְעַת הַיָּמִים וְלֹא יִרְאֶה לְךָ חֲמֵץ וְלֹא יִרְאֶה לְךָ שָׂאֵר כָּכֹל גְּבֻלְךָ” (שמות יג, ד').

”אֵת חֵג הַמַּצּוֹת תִּשְׁמֹר שִׁבְעַת יָמִים תֹּאכְלוּ מַצּוֹת כַּאֲשֶׁר צִוִּיתְךָ לְמוֹעֵד חֲדָשׁ הָאֲכִיב כִּי בּוֹ יֵצְאֶת מִמִּצְרָיִם וְלֹא יִרְאוּ פָנַי רִיק” (שמות כג, טו).

”וּבַחֲמִשָּׁה עָשָׂר יוֹם לַחֲדָשׁ הַזֶּה חֵג שִׁבְעַת יָמִים מַצּוֹת יֹאכְלוּ” (במדבר כח, יז).

”לא תאכל עליו חמץ שבעת ימים תאכל עליו מצות לחם עני כי בהפזון יצאת מארץ מצרים למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חייך” (דברים טז, ג).

”ששת ימים תאכל מצות וביום השביעי יצאת לה’ אלהיך לא תעשה מלאכה” (דברים טז, ח).

עיון בפסוקים מראה שמצד אחד יש חובה של ”שבעת ימים תאכל מצות”, ומצד שני יש חובה של ”ששת ימים תאכל מצות”.

המכילתא מביא שאלה זו ונותן עליה שני תירוצים:

שבעת ימים מצות תאכלו כתוב אחד ואומר שבעת ימים מצות תאכלו וכתוב אחד ואומר ששת ימים תאכל מצות כיצד יתקיימו שני מקראות הללו? השביעי הזה בכלל היה ויצא מוצא מן הכלל ללמד על הכלל מה שביעי רשות אף כלן רשות. או מה השביעי רשות אף לילה הראשון רשות?

ת”ל בראשון בארבעה עשר יום לחדש הכתוב קבעו חובה הא אין עליך לומר כלשון האחרון אלא כלשון הראשון השביעי היה בכלל ויצא מוצא מן הכלל ללמד על הכלל מה שביעי רשות אף כולן רשות. ד”א כתוב אחד ואומר ששה וכתוב אחד ואומר שבעה כיצד יתקיימו שני מקראות הללו אלא ששה מן החדש שבעה מן הישן.

ההבדל בין התירוצים הוא שלדעת התירוץ הראשון חיוב אכילת מצה הוא רק בלילה הראשון אבל ולפי התירוץ השני יש חובת אכילת מצה בכל ימי החג אלא שהאפשרות לאכול מצות מהתבואה החדשה היא רק שישה ימים משום שרק לאחר הקרבת מנחת העומר ביום טז בניסן מותר לאכול מהתבואה החדשה.

הגמרא במסכת פסחים (כח, ב) מביאה מחלוקת בין ר’ יהודה לר’ שמעון לגבי זמן איסור חמץ:

ומנין לאוכל חמץ משש שעות ולמעלה שהוא עובר בלא תעשה - שנאמר " לא תאכל עליו חמץ", דברי רבי יהודה. אמר לו רבי שמעון: וכי אפשר לומר כן? והלא כבר נאמר לא תאכל עליו חמץ שבעת ימים תאכל עליו מצות. אם כן מה תלמוד לומר לא תאכל עליו חמץ - בשעה שישנו בקום אכול מצה - ישנו בכל תאכל חמץ, ובשעה שאינו בקום אכול מצה - אינו בכל תאכל חמץ.

לדעת ר' שמעון איסור חמץ מקביל למצוות אכילת מצה. א"כ נראה שלדעתו בכל ימות החג אנו בציווי "קום אכול מצה", וממנו נלמד שאיסור חמץ הוא רק בימות החג ולא לפניו.

מקשה הפני יהושע על הגמרא - הרי הגמרא למדה שיש מצוות אכילת מצה רק בלילה הראשון! אם כן כיצד אומר ר' שמעון שבכל ימות החג אנו בציווי "קום אכול מצה"?

מאי קאמר ובשעה שאינו בקום אכול מצה אינו בכל תאכל חמץ דהא ודאי ליתא דהא בכל שבעת ימים אינו בקום אכול מצה לבר מלילה ראשונה דהוי חובה ובאינך רשות? וע"כ צריך לומר דאע"ג דאינן מצוה אלא רשות אפ"ה שייך לישנא דישנו בקום אכול מצה בכל שבעת ימים כיון דכתיב להדיא שבעת ימים תאכל עליו מצות. ועוד מדאפשר לומר דלר"ש בכל שבעת ימים אכילת מצה מצוה כפשטא דקרא דהא לקמן סוף פרק ערבי פסחים [ק"כ ע"א] משמע דהא דאין מצות אכילת מצה אלא בלילה ראשונה לא ידעינן אלא מרומיא דקראי כתוב אחד אומר שבעת ימים תאכל עליו מצות וכתוב אחד אומר ששת ימים תאכל עליו מצות וע"כ דרשינן מה שביעי רשות אף ששה רשות ואם כן לר"ש אפשר דלית ליה הך דרשא דדריש להאי רומיא דקראי למילתא אחריתא.

הפני יהושע מתרץ שני תירוצים והנפקא מינה ביניהם היא, שלפי התירוץ הראשון גם לדעת רבי שמעון אין מצווה לאכול מצה במשך כל ימות החג, אבל הגמרא משתמשת בביטוי "קום אכול מצה" בגלל פשט הפסוקים שמהם נלמד שיש לאכול מצה שבעה ימים.

אבל לפי התירוץ השני, לדעת רבי שמעון יש מצווה לאכול מצה כל שבעת ימי החג.

הפוסקים נחלקו בדבר הלכה למעשה. הרמב"ם בהלכות חמץ ומצה (ו, א) פוסק במפורש שבשאר ימות החג אין מצווה באכילת המצה:

מצות עשה מן התורה לאכול מצה בליל חמשה עשר שנאמר "בערב תאכלו מצות" בכל מקום ובכל זמן ולא תלה אכילה זו בקרבן הפסח אלא זו מצוה בפני עצמה ומצותה כל הלילה אבל בשאר הרגל אכילת מצה רשות רצה אוכל מצה רצה אוכל אורז או דוחן או קליית או פירות אבל בליל חמשה עשר בלבד חובה ומשאכל כזית יצא ידי חובתו.

ואילו הגר"א (ספר מעשה רב) פוסק שיש מצווה מדאורייתא לאכול מצה כל ימות החג: "כל שבעת ימים מצווה ואינו קורא לה רשות אלא גבי לילה ראשונה שהיא חובה רשות קרי לה אף על פי כן מצווה דאורייתא היא", עוד מובא במנהגי הגר"א, שהיה מחבב אכילת המצה כל כך, עד שביום טוב אחרון של פסח היה אוכל סעודה שלישית אף שלא נהג כך בכל יום טוב.

לדעת הרמב"ם יש לשאול: אם המצווה הינה רק בלילה הראשון, מדוע התורה כותבת חמש פעמים שיש מצווה לאכול מצה שבעה ימים? יש להוסיף ולברר עוד למי שסובר שאין מצווה לאכול מצה בכל ימי החג - מדוע מי שאוכל מצה בימי החג אינו עובר על איסור "בל תוסיף"?

להבנת השאלה נעיין בדברי המאירי במסכת ראש השנה (כח, ב):

כשם שצריך להיזהר שלא לגרוע מן המצווה כך צריך להיזהר שלא להוסיף על המצווה שנאמר לא תוסיפו על הדבר ואם הוסיף עליה עובר בכל תוסיף וכן כשם שהמקיים את המצווה בלא כונה נקרא מקיים מצווה כך המוסיף בלא כונה עובר בכל תוסיף ומכל מקום דווקא בזמנו אבל שלא בזמנו אינו עובר בכל תוסיף אלא בכיונה וכיצד הוא דבר זה הרי ששבת שמנת ימי החג כדינו והוסיף ושבת יום תשיעי שהוא ודאי חול אין זה נקרא מוסיף שהרי דרכו של אדם לשבות אף בחול וכן אם אכל מצה שבעת ימי הפסח כדינו והוסיף ואכל מצה ביום תשיעי אין זה מוסיף במצווה שהרי דרכו של אדם לאכול מצה אף בשאר ימות השנה וכן בכל המצוות אם קיימן אחר זמן כגון ישיבת סוכה בשביעי וכל הדומים לאלו אין זה נקרא מוסיף שכל שהוא בזמנו אם הוסיף להמשיך זמן המצווה דרך מקרה הוא ואין זה נקרא מוסיף ומכל מקום אם נתכוון לעשות דבר זה דרך קיום מצווה עובר בכל תוסיף וזהו שאמרו לעבור שלא בזמנו בעי כונה ואם הוסיף בזמן המצווה במצווה כגון שהוסיף בית אחד בתפילין ועשה תפלתו בחמש בתים או שהוסיף מין חמישי באגרו של לולב בחג הסוכות וכל הדומה לזה עובר בכל תוסיף אף בלא כוונת מצווה כללו של דבר בלעבור על כל תוסיף בזמנו אין צריך כונה שלא בזמנו צריך כוונה:

יש לשאול על דברי המאירי: מדוע כתב ש"האוכל מצה ביום השמיני אינו עובר בכל תוסיף", ולא כתב "האוכל מצה בכל שבעת ימי החג"?

מדברי המאירי על מסכת סוכה (כז, א) ניתן להסביר את דבריו:

אף על פי שפסקנו שאין חובה באכילה אלא בלילה הראשון מברכין בה לישב בסוכה כל שבעה ואינו דומה למצה שהמצה אין בה אלא אכילה ואין חיוב אכילתה אלא לילה הראשון והרי אפשר לו בדברים אחרים אבל סוכה מצוותה אף בשיבה ושינה והרי לענין אלו חייב בהם כל שבעה שהרי אי אפשר לו שבעה ימים בלא ישיבה ושינה כמו שביארנו וי"מ בטעם זה שהמצה כשאוכלה כל שבעה אינו אוכל ממנה לשם חובה אלא להשיב רעבונו ואינו אוכל ממנה אלא מפני שאי אפשר לו בחמה והרי זה כאוכל בהמה טהורה מפני שאי אפשר לו בטמאה אבל ישיבת סוכה אינו אלא לקיים המצווה שהרי אי אפשר לו

בלא ישיבה ושינה וחיוכם בסוכה והלכך מברך עליה כל שבעה וכשתדקדק בדבר יפה הכל ענין אחד.

מדברי המאירי נראה, שאם אכל מצה בכוונה לשם מצווה בכל שבעת ימי החג - עבר על איסור "בל תוסיף".

כפי שראינו, לדעת הגר"א יש מצווה מדאורייתא באכילת המצה בכל ימי החג, וניתן להוסיף את דברי הרוקח (הלכות פסח, רצא): "האוכל מצה כהלכתה שבעה ימים כאלו נעשה שותף להקב"ה במעשה בראשית דכתיב מצות יאכל את שבעת הימים ימים אין כתי' כאן אלא שבעת הימים שבעה ימי בראשית".

גם החתם סופר (שו"ת יו"ד, קצא) מתייחס לנושא, כשדן בשאלה כיצד ניתן לברך על אכילת מצה ביו"ט שני של גלויות "אשר קידשנו במצוותיו וציוונו" - היכן ציוונו?

ולזה י"ל קצת דס"ל כשיטת החזקוני על התורה **דמצוה איכא באכילת מצה כל שבעה** אף על גב דהיא רשות ואי בעי לא אכיל כלל ומש"ה אין מברכי' כל ז' על מצה מ"מ אי אכיל מצוה קעביד וכבר עשיתי לו סמוכי' בחידושי וא"כ נהי דבעלמא אין מברך על מצה מ"מ בליל י"ט שני שייך לומר וציוונו דלא גרע מקריאת הלל שכ' תוס' דשייך וציוונו כיון דאיכא מצוה כקורא בתורה.

וכן קובעים רבים מהפוסקים וביניהם ערוך השולחן (יח):

ודע דכך מקובלני דאע"ג דאין חובת מצה רק בלילה הראשון מ"מ מצוה לאכול מצה כל ימי הפסח כדכתיב [שם טו] שבעת ימים תאכלו מצות והא דקרו לה רשות משום דמצוה לגבי חובה רשות קרו לה מפני שאין זה מ"ע אלא רצון ה' שיאכלו בני ישראל מצה כל ימי הפסח.

בשו"ת תשובות והנהגות (כרך ב סימן רלג), דנים בשאלה נוספת העולה מתוך דיון זה: למאן דאמר שיש מצווה לאכול מצה כל שבעה ימים, מדוע לא מברכים על מצווה זו?

הרז"ה עונה (סוף מסכת פסחים): משום שאדם אינו חייב לאכול מצה, שהרי יכול לאכול כל מאכל מלבד חמץ בכל ימי הפסח. ואם כן אכילת מצה אינה מצווה חיובית, ואין מברכים אלא על מצווה שיש חיוב לקיימה, או על מצווה המתירה דבר איסור שאז הברכה היא ברכת השבח כמו ברכה שמברכים בזמן השחיטה. ועונה תשובה נוספת: הברכה שמברך בליל הסדר "על אכילת מצה" תופסת לכל האכילות שאוכל בחג הפסח, משום שהחיוב לאכול מצה נמשך ללא הפסק מאכילת המצה הראשונה, מה שאין כן בסוכה כיון שהיא מצווה חיובית (כעין דירה) לכן תיקנו כל פעם שנכנס או אוכל.

לכן ראוי לכוון בלילה הראשון על כל מצות שאוכל בימי הפסח, שאז המצווה בברכה היא קיומית, ועדיף בברכה. וכעין שמבואר באחרונים בפורים לכוון ב'שהחיינו' גם על מתנות לאביונים ומשלוח מנות ביום שעדיף בברכה, גם כאן מכוון על כל המצות.

גם נוסח הברכה "על אכילת מצה" מתאים לכוונה לאכילות שאוכל במשך כל החג, ולא מברך "לאכול, מצה" שכוונתו רק על המצה שעומד עכשיו לקיים. וכן פוסק בשו"ת אבני נזר (אורח חיים, שעז), כשם שאדם האוכל בסוכה כל ימי חג הסוכות מקיים מצווה, כך האוכל מצה בחג הפסח מקיים מצווה.